

PRIMJENA UMJETNIČKOG STVARALAŠTVA U PROFESIJ SOCIJALNOG RADA

SAŽETAK

Socijalni rad i umjetnost prožimaju se u brojnim elementima. Cilj ovog rada je opisati na koji način primjena umjetničkog stvaralaštva u profesiji socijalnog rada može doprinijeti ostvarivanju različitih ciljeva u socijalnom radu. Također, svrha ovog rada je prikazati mogućnost praktične primjene različitih umjetničkih tehnika u praksi, istraživanjima, edukaciji i superviziji u socijalnom radu. Uvodno je ukratko prikazan povijesni razvoj i primjena umjetnosti u praksi socijalnog rada od 2. polovice 19. stoljeća do danas. U radu su predstavljeni različiti oblici umjetničkog izražavanja koji se mogu koristiti u socijalnom radu (likovno izražavanje, fotografija i video, glazba, poezija, ples i pokret, dramsko izražavanje). Navedeni su rezultati istraživanja i dosadašnje spoznaje o brojnim pozitivnim učincima uključivanja pojedinaca i zajednica u umjetničko izražavanje. Istaknuto je da umjetničko izražavanje otvara prostor za rad na promjeni jer potiče oslobađanje nesvjesnog i iskazivanje emocija, bolje razumijevanje i suosjećanje, aktivira kritičko razmišljanje i nudi ispitivanje alternativnih mogućnosti rješavanja problema. U socijalnom radu umjetničko izražavanje je koristan alat za osnaživanje pojedinca, grupa i zajednica u procesu prevladavanja kriza. Pomaže u afirmaciji socijalnog položaja depriviranih skupina korisnika. Primjenjuje se u području

1 Slavica Blažeka Kokorić, redovita profesorica u trajnom zvanju, e-mail: sblazeka@pravo.unizg.hr

2 Ana Stojanović, magistra socijalnog rada, e-mail: stojanovic98ana@gmail.com

Pregledni članak

Primljeno: listopad 2021.

Prihvaćeno: studeni 2023.

UDK:

DOI 10.3935/ljsr.v30i3.472

Slavica Blažeka Kokorić¹

<https://orcid.org/0000-0002-3846-8384>

Sveučilište u Zagrebu

Pravni fakultet

Studijski centar socijalnog rada

Ana Stojanović²

<https://orcid.org/0000-0003-4531-5199>

Hrvatski zavod za socijalni rad

Područni ured Trnje

Ključne riječi:

socijalni rad; umjetničko stvaralaštvo; dobrobit pojedinca; grupe i zajednice.

zagovaranja ljudskih prava, socijalne pravde, društvene odgovornosti i poštivanja različitosti. Socijalnim radnicima umjetničko izražavanje može pružati bolji uvid u subjektivnu percepciju i različita iskustva korisnika, ali može služiti i kao oblik osobne refleksije na iskustva iz prakse. U radu su opisani i neki specifični izazovi koji se javljaju kod integracije umjetnosti u praksu i obrazovanje socijalnih radnika. Zaključno, ističe se važnost provođenja daljnjih istraživanja te unapređivanja znanja i vještina socijalnih radnika u ovom području.

UMJETNIČKO STVARALAŠTVO U PROFESIJII SOCIJALNOG RADA – INTERDISCIPLINARNI DIJALOG

Socijalni rad je profesija i znanstvena disciplina koja je od samih početaka svog razvoja snažno povezana s umjetnošću (Furman i sur., 2012.; Konrad, 2019.; Mitchell i sur., 2019.). Korištenje kreativnih i inovativnih pristupa u rješavanju društvenih problema bilo je jedno od temeljnih obilježja najranije faze razvoja ove profesije (Nissen, 2019.). O tome svjedoče primjeri pionirskog djelovanja Jane Addams i Ellen Gates Starr koje su u drugoj polovici 19. stoljeća, upravo uz pomoć umjetnosti nastojale ublažiti deprivaciju kod siromašnih radnika, zaposliti žene doseljenika, povećati kohezivnost i pobuditi nadu kod marginaliziranih slojeva društva (Stankiewicz, 1989., prema Flynn, 2019.). U realizaciji ideje progresivnog naselja *Hull House* te cjelokupnom radu Jane Addams i njezinih kolega umjetnost je igrala ključnu ulogu. Njezin rad bazirao se na ideji da je važno kreirati uvjete za život u zajednici u kojima će svaki pojedinac moći pokazati svoj kreativni potencijal i produktivnost te razviti individualnu sklonost prema umjetničkom izražavanju povezanu s kulturom podrijetla (Nissen, 2017.). Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u okviru *Settlement* pokreta u Engleskoj i SAD-u brojni socijalni radnici i socijalni reformatori djelovali su zajednički s umjetnicima, nastojeći pomoću umjetnosti ublažiti društvene probleme u zajednicama obuhvaćenim ovim pokretom (Moxley i Feen, 2016., prema Mitchell i sur., 2019.). Prva javna umjetnička galerija u Chicagu (*The Butler Art Gallery*), koja je otvorena 1891. godine, provodila je različite umjetničke programe u kojima su se umjetnici zalagali za zaštitu radničkih prava, prava migranata, žena i djece te su kao socijalni reformatori pomoću umjetnosti poticali samoizražavanje, socijalnu inkluziju, izgradnju zajednice i društvene promjene (Brown i Korzenik, 1993.: 180).

U 20. stoljeću umjetnost je našla svoju veliku primjenu u području socijalnog rada usmjerenog na zaštitu mentalnog zdravlja (Konrad, 2019.). Tijekom 20. stoljeća i nadalje u praksi socijalnog rada sve češće se koriste različite kreativne i ekspresivne tehnike u preventivne i terapijske svrhe (Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.). Također, u 20. stoljeću počeo se istraživati učinak primjene umjetnosti u socijalnom radu s različitim korisnicima (Flynn, 2019.). Ističe se da je umjetnost komunikacijski medij koji može poboljšati komunikaciju između socijalnih radnika i korisnika, ali i pruži-

ti dodatne istraživačke podatke i omogućiti bolje razumijevanje iskustva korisnika (Huss i Sela-Amit, 2019.). Danas se umjetnost u socijalnom radu koristi kao alat za osnaživanje pojedinca i grupa, za dijeljenje doživljaja, poticanje grupne empatije i promjene ponašanja (Huss i Sela-Amit, 2019.). Koristi se i kao sredstvo za ukazivanje nejednakosti u društvu, za pojačavanje senzibiliteta za društvenu uvjetovanost individualnih problema te za zagovaranje i zauzimanje za socijalnu pravdu (Miljenović, 2010.; Flynn, 2019.; Mitchell i sur., 2019.). Različiti pozitivni efekti primjene umjetnosti na mikro, mezo i makrorazini, pokazuju da se integracijom umjetnosti u profesiju socijalnog rada može doprinijeti ostvarivanju brojnih ciljeva socijalnog rada. Naime, globalna definicija profesije socijalnog rada prihvaćena na generalnoj skupštini IFSW i IASSW (2014.) naglašava da je socijalni rad »praktično utemeljena profesija i znanstvena disciplina koja promiče socijalne promjene i razvoj, socijalnu koheziju te osnaživanje ljudi za njihovo slobodno i samostalno djelovanje« te da su pri tome »ključna načela socijalnog rada ostvarivanje socijalne pravde, ljudskih prava, društvene odgovornosti i poštivanje različitosti«. Dodatno, pojašnjeno je da »praksa socijalnog rada obuhvaća niz aktivnosti uključujući različite oblike terapije i savjetovanja, grupni rad i rad u zajednici, formiranje i analizu politika te zagovaranje i političke intervencije«. U ovakvom određenju profesije i prakse socijalnog rada moguće je prepoznati više razina u kojima umjetničko izražavanje može biti integrirano u praksu socijalnog rada s ciljem ostvarenja različitih ciljeva socijalnog rada. Na tragu navedenog, Flynn (2019.) navodi tri okvira kroz koje je moguće sagledati točke konvergencije između umjetnosti i socijalnog rada:

- a) Prvi okvir prikazuje mogućnost integracije umjetnosti u klinički socijalni rad kao sredstva za unapređivanje tjelesnog i mentalnog zdravlja korisnika. Ovaj pristup oslanja na korištenje različitih kreativnih, ekspresivnih tehnika i formi umjetničkog izražavanja (slikanje, glazba, ples, drama) u preventivnom i terapijskom radu s različitim grupama korisnika u socijalnom radu.
- b) Drugi okvir koristi umjetnost kao alat za poticanje društvenih promjena, smanjivanje društvenih podjela i nejednakosti te izjednačavanje socijalnih mogućnosti. Kao takav, uglavnom se oslanja na tehnike zagovaranja, a temelji na ekonomiji, urbanom planiranju i socijalnom aktivizmu kojim se potiču društvene promjene.
- c) Treći okvir prikazuje umjetnost kao instrument kojim se nastoji potaknuti socijalna kohezija te uskladiti različite ideologije i vrijednosti u društvu. Kao takav, temelji se na komunikacijskim metodama, marketingu i teorijama psihološkog utjecaja.

Zajedničko obilježje svim okvirima jest prikazivanje umjetnosti kao društvene intervencije, odnosno poticanje pozitivnih osobnih i širih društvenih promjena.

Još je 60-ih godina prošlog stoljeća Rapoport (1968.: 144, prema Gray i Schubert, 2019.: 69) tvrdio da se »i socijalni rad i umjetnost mogu shvatiti kao instrumenti socijalne promjene«. Stoga se implementacija umjetničkog stvaralaštva

u djelovanje socijalnih radnika često povezuje upravo s primjenom kritičkih i radikalnih teorija te zagovaranjem antidiskriminacijskih praksi, posebice kada je riječ osnaživanju položaja marginaliziranih skupina u društvu (Kim, 2017.; Levy, 2019.).

Razvoj prakse u ovom području pokazuje da danas širom svijeta postoji velik broj socijalnih radnika koji koriste različite umjetničke izraze, kao što su npr. foto-glas, participativni video, glazba, crtanje, drama, ples i slično, kojima promiču društveni aktivizam i osnaživanje korisnika (Huss i Bos, 2019.; Mitchell i sur., 2019.). Ovakve umjetničke tehnike »daju glas« ranjivim i marginaliziranim skupinama, a istraživačima i praktičarima nude polaznu točku za stjecanje uvida i razumijevanje problema koji proizlaze iz života u kontekstu različitih globalnih nedaća. S obzirom na rastući broj umjetnika koji su angažirani u širokom spektru civilnih organizacija i aktivističkih skupina (Rutten, van Beveren i Roets, 2018.), za očekivati je da će daljnji razvoj dovesti do još većeg intenziviranja suradnje socijalnih radnika i umjetnika u vidu osmišljavanja interdisciplinarnih projekata te provođenja zajedničkih socijalnih akcija na različitim razinama društvenog djelovanja (Mitchell i sur., 2019.).

Pozitivni učinci uključivanja umjetničkog stvaralaštva u mikro, mezo i makrorazinu djelovanja socijalnih radnika

Umjetnost može imati neposredan i snažan utjecaj na pojedince, grupe i zajednice koje dolaze u doticaj s umjetnosti (Evans i Foster, 2009., prema Mitchell i sur., 2019.). Različiti autori ističu brojne prednosti uključivanja pojedinaca, grupa i zajednica u umjetničko izražavanje. Primjerice, Dyer i Hunter (2009., prema Flynn, 2019.) ističu da umjetnost jača međuljudsku povezanost i empatiju te poboljšava socijalne odnose, dok Travis (2017.) naglašava da umjetnost potiče kreativnost i intuiciju, dodatno angažira osjetila, koristi više dimenzija inteligencije, poštuje kulturne tradicije i znanje, prepoznaje značaj neverbalnog i nesvjesnog te vrednuje kontekst i socijalna iskustava. Kroz umjetničko izražavanje razvija se kritički stav te se otvara prostor za učenje, osobni rast i šire društvene promjene, te za unapređenje dobrobiti pojedinaca, grupa i zajednica (Rutten, Van Beveren i Roets, 2018.; Mitchell i sur., 2019.; Huss i Sela-Amit, 2019.; Burney Nissen, 2019.).

Različiti oblici umjetničkog izražavanja nude nove perspektive i kreativne načine kako pristupiti sagledavanju različitih socijalnih problema (Konrad, 2019.). Oni doprinose dubljem razumijevanju unutarnjih stanja i subjektivnih iskustava pojedinaca, opisujući, tumačeći, stvarajući, rekonstruirajući i otkrivajući značenje proživljenih iskustava (Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.). Na dubokoj neurološkoj razini umjetnost je osobna interpretacija društvenog konteksta (Huss i Sela-Amit, 2019.). Kroz umjetnost se reflektira kako pojedinci doživljavaju stvarnost u kojoj žive (Huss

i Sela-Amit, 2019.). Istovremeno, umjetnička djela predstavljaju tragove prostora i vremena u kojima su nastala (Štalekar, 2014.).

Umjetnost se od davnih vremena povezivala s terapijom i iscjeljivanjem te se još u primitivnim društvima koristila kao dio magijskih obreda u borbi protiv bolesti i smrti (Flynn, 2019.). Kroz povijest ljudi su se oduvijek koristili umjetnošću kako bi izrazili svoju bol i životne nedaće te kako bi putem simboličke interakcije i samoizražavanja poboljšali vlastitu otpornost (Huss i Sela-Amit, 2019.). Potreba za umjetničkim izražavanjem pojavljuje se pod utjecajem različitih psihičkih i socijalnih faktora, često kao oblik unutarnje kompenzacije različitih osobnih i društvenih deprivacija (Supek, 1958., prema Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.).

Umjetničko izražavanje koristi se i kao sredstvo za postizanje oporavka kod osoba koje pate od narušenog mentalnog zdravlja. Korištenje potencijala postojećih umjetničkih djela te stvaranje novih pokazalo se djelotvornim načinom poticanja oporavka te osobnog rasta i razvoja te se stoga koristi u različitim terapijskim intervencijama (Travis, 2017.; Mitchell i sur., 2019.; Flynn, 2019.). Štalekar (2014.) ukazuje na duboku povezanost između umjetnosti i psihoterapije te pri tome naglašava da se i umjetnost i psihoterapija temelje na izgradnji odnosa i na autentičnosti, da obje koriste interpretaciju, kreativnost i imaginaciju u procesu cjelovitijeg razumijevanja i prihvaćanja sebe.

Umjetnost može pobuditi tjelesnu reakciju nemira, emocije tuge, ranjivosti, ali i ushita, olakšanja i smirenja (Štalekar, 2014.). Ona može potaknuti traganje za smislom, kontemplaciju i nove spoznaje, omogućiti pojedincima da dođu u kontakt s unutarnjom boli, ali i iskustvom dijeljenja emocija i suosjećanja, da sagledaju životne situacije iz drugog kuta, da istraže vlastito biće, vlastitu duhovnu stranu i subjektivnu istinu (Štalekar, 2014.; Mitchell i sur., 2019.; Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.). Umjetnost potiče brzu, perceptivnu obradu i prikupljanje informacija, stvara metaboličko uzbuđenje koje mobilizira unutarnje kapacitete suočavanja (Huss i Sela-Amit, 2019.). Umjetnost može pomoći u interpretaciji sebe u širem kontekstu, ali i u planiranju akcija na različitim prostornim i vremenskim razinama. Bavljenje različitim umjetničkim aktivnostima doprinosi opuštanju i smanjivanju svakodnevne razine stresa. Čin umjetničkog stvaranja oblikuje osjećaj postignuća i zadovoljstva, a nerijetko oslobađa nagomilane frustracije (Štalekar, 2014.). Uz pomoć proživljenog i stvorenog osjetilnog pamćenja i mašte utječe se na buduće ishode.

Umjetnost može imati važnu ulogu u promicanju zdravlja, u prevenciji, kliničkoj procjeni i regulaciji bolesti (Burney Nissen, 2019.). Primjerice, u istraživanju Miholić, Prstačić i Nikolić (2013.) utvrđeno je da korištenje umjetnosti i ekspresivne terapije ima pozitivan terapijski učinak kod djece s malignom bolesti te da doprinosi jačanju mehanizama suočavanja i održavanju psihosocijalne homeostaze tijekom liječenja i rehabilitacije.

Umjetnost se koristi u različitim preventivnim i terapijskim grupama usmjerenim na unaprjeđenje zdravlja i kvalitete života različitih skupina korisnika i to ne

samo u zdravstvenom sustavu, već i u sustavu odgoja i obrazovanja, socijalne skrbi, u okviru različitih programa civilnog sektora i slično. Korištenje umjetničkih metoda u socijalnom radu s grupom može povećati grupnu koheziju, potaknuti razvoj grupnog identiteta te kod skupina koje su stigmatizirane, marginalizirane ili isključene iz društva, potaknuti društveni angažman (Green i Denov, 2018., prema Mitchell i sur., 2019.). Primjena kreativnih metoda i umjetničkog izražavanja u socijalnom radu omogućava socijalnim radnicima koji rade s pojedincem, obitelji ili grupom širi uvid i bolje razumijevanje situacije i osobnosti korisnika. Osjećaj shvaćenosti i razumijevanja motivira korisnika na djelovanje i postizanje pozitivnih promjena (Schubert i Gray, 2015., prema Mitchell i sur., 2019). Sve navedeno ukazuje na važnost integracije umjetnosti u preventivni i terapijski rad s korisnicima. Ovdje treba napomenuti da, iako socijalni radnici po svojoj primarnoj izobrazbi nisu terapeuti (već se za to područje rada mogu specijalizirati kroz dodatne edukacije), kao stručnjaci trebali bi posjedovati bazična znanja u ovom području kako bi mogli informirati korisnike o mogućnostima uključivanja u različite oblike preventivnog i terapijskog rada koji se baziraju na umjetničkom izražavanju. Svojim proaktivnim djelovanjem trebali bi poticati veću dostupnost ovakvih oblika podrške u lokalnim zajednicama.

Uz mikro i mezorazinu, umjetnost može imati pozitivne učinke i na makrorazini djelovanja socijalnih radnika. U tom kontekstu, posebno važnu ulogu ima tzv. društveno angažirana umjetnost. Društveno angažirana umjetnost spaja aktivizam i umjetnost te istovremeno drži do etike i estetike (Rutten, van Beveren i Roets, 2018.). Fokus društveno angažirane umjetnosti prelazi s umjetničkog stvaralaštva i umjetnosti kao proizvoda na umjetnost kao socijalnu interakciju (Helguera, 2011.; Siegenthaler, 2013., prema Rutten, van Beveren i Roets, 2018.). Suvremene društveno angažirane umjetničke prakse predstavljaju važan medij za poticanje društvenih promjena. U tom kontekstu, Rutten, van Beveren i Roets (2018.) ističu da umjetnost može ukazati na društvene probleme u svojoj njihovoj složenosti te da može potaknuti rasprave i kritičko promišljanje o različitim kulturnim i društvenim fenomenima.

Umjetnost se može promatrati kao univerzalni fenomen s estetskim svojstvima koji nadilazi nacionalne granice i kulture, ali i kao lokalno i povijesno uvjetovana i pojedinačno percipirana umjetnost (Adajian, 2016., prema Flynn, 2019.). Galloway (2009., prema Rutten, van Beveren i Roets, 2018.) zagovara pristup proučavanja društvene vrijednosti umjetnosti i kulture koji ima za cilj istražiti što umjetnost i kultura znače za određene osobe i zajednice u njihovom specifičnom kontekstu. Mnoga istraživanja o vrijednostima i učincima kulture usredotočuju se na to kako umjetnost, kultura i baština doprinose socijalnoj koheziji stvaranjem socijalnih mreža te kako potiču socijalnu integraciju (Elkhuizen i sur., 2014., prema Rutten, van Beveren i Roets, 2018.). Primjerice, Mayor (2020.) ističe da je uključivanje umjetnosti u život neke zajednice važno radi produblivanja senzibiliteta javnosti za određenu temu te radi smanjivanja stigmatizacije marginaliziranih skupina u društvu. Osim navedenog, pokazalo se da umjetnost može uvelike pomoći socijalnom razvoju i kohe-

ziji unutar određene zajednice, što je posebice bilo vidljivo kroz povijest u primjeni umjetničkih metoda i tehnika u okviru naširoko poznatog Settlement reformističkog društvenog pokreta (Žganec, 1995.).

Društveno angažirana umjetnost ili društveno angažirana praksa koja se oslanja na zagovaranje i zauzimanje za socijalnu pravdu, među samim umjetnicima pridonijela je zamahu integriranja umjetnosti u socijalni rad (Helguera, 2012., prema Flynn, 2019.). Umjetnost općenito ima važnu ulogu za ukazivanje na nejednakosti u društvu (Mitchell i sur., 2019.). Socijalni radnici i umjetnici mogu kroz suradnju osmisliti zajedničke, interdisciplinarne projekte/ programe te zajedno provoditi socijalne akcije kako bi doveli do promjena na mikro, mezo i makrorazinama (Moxley i Feen, 2016., prema Mitchell i sur., 2019.).

PRIMJENA RAZLIČITIH OBLIKA UMJETNIČKOG IZRAŽAVANJA U SOCIJALNOM RADU

Likovno izražavanje

Najpoznatiji oblik likovnog izražavanja koji se koristi u različitim pomažućim profesijama, pa tako i u socijalnom radu, je *art terapija*. Art terapija se razvila sredinom 20. stoljeća kao vrsta ekspresivne terapije u kojoj korisnici stvaraju vizualnu umjetnost koja omogućuje pristup, razumijevanje i prepoznavanje vlastitih emocionalnih stanja (Ivanović, Barun i Jovanović, 2014.). U art terapiji se kao sredstvo izražavanja i komunikacije primjenjuje stvaralački likovni proces koji se odnosi na slikanje, crtanje ili bilo kakvo modeliranje (npr. šaranje, kidanje papira...), pri čemu je zadatak art terapeuta da pomogne osobi da stvori svoje subjektivno značenje i doživljaj slike (Ivanović, Barun i Jovanović, 2014.). Ovisno o potrebama korisnika, cilj art terapije može biti usmjeren na poboljšanje samopouzdanja, smanjenje anksioznosti, prevladavanje ovisničkog ponašanja, razvoj učinkovitog socijalnog funkcioniranja i slično (Burney Nissen, 2019.; Flynn, 2019.). Art terapija pruža alternativno sredstvo komunikacije (Flynn, 2019.) u kojem likovni proces nudi mogućnost lakšeg izražavanja emocija i unutarnjih doživljaja, stjecanje novih uvida, oslobađanje od stresa i sl. Art terapija se primjenjuje većinom u okviru individualne, obiteljske i grupne terapije s manjim brojem članova grupe. Može se koristiti i za poticanje svijesti o problemima koji se javljaju u društvu te za istraživanje potreba i razvoj zajednica (Ivanović, Barun i Jovanović, 2014.; Burney Nissen, 2019.). Postoje brojni primjeri korištenja art terapije u radu s različitim grupama korisnika. Ivanović, Barun i Jovanović (2014.) navode primjere korištenja art terapije u radu s izbjeglicama u Španjolskoj, u radu s djecom i ženama žrtvama nasilja u Meksiku, s marginaliziranom djecom na Tajvanu. Vidučić i Rusac (2018.) ističu važnost likovne terapije i drugih kreativnih metoda u radu s oboljelima od Alzheimerove demencije. Također, brojna istraživanja govore

o učinkovitosti art terapije. Npr. u istraživanju Hongo, Katz i Valenti (2015., prema Travis, 2017.) žene u dobi od 50 i više godina koje su bile u zatvoru, izvijestile su da im je art terapija pomogla poboljšati njihovu dobrobit u pet područja života: stvoren je potencijal za sanjarenje/ maštanje, povećan je osjećaj povezanosti, potaknuto međusobno razumijevanje, art terapija je pridonijela oslobađanju emocija te je potaknula nesebičnu brigu među članovima grupe. Štalekar (2014.) ističe dodatnu prednost organiziranja prodajnih izložba radova korisnika art terapije u vidu pozitivnog učinka na samopouzdanje i motivaciju korisnika.

Jedna od poznatijih tehnika likovnog izražavanja je i *kolaž*. Tehnika kolaža temelji na kreativnoj upotrebi slika. Stvaranje kolaža više je od pukog rezanja, premještanja i lijepljenja slika na površinu. Kolaž podrazumijeva sakupljanje, slaganje i uspoređivanje slika i citata iz više izvora koje se povezuju u jednu cjelinu koja izražava misli i osjećaje stvaratelja (Vaughan, 2005., prema Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.). Simbolika kolaža može imati više interpretacija, ovisno o tome koje subjektivno značenje osoba pridaje kolažu. Capous-Desyllas i Bromfield (2020.) ističu vrijednost primjene tehnike kolaža u kontekstu supervizijske prakse studenata socijalnog rada naglašavajući da je ova tehnika omogućila studentima osvještavanje važnih socijalnih problema te je stavila fokus na pitanja moći, privilegija ili ugnjetavanja koja su bila potaknuta iskustvom prakse.

Fotografija i video

Fotografija se tradicionalno koristi u disciplinama vizualne sociologije i antropologije, no u novije vrijeme i sve češće u svrhu istraživanja i podučavanja unutar socijalnog rada (Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.). Kao najpoznatije umjetničke tehnike koje koriste fotografiju i/ili video ističu se fotoglas, foto-esej, filmoterapija, participativni video i digitalno pripovijedanje priča. *Fotoglas* (eng. *photovoice*) je umjetnička tehnika u kojoj sudionici uz pomoć fotografiranja trebaju zabilježiti ono što oni zamjećuju u svojoj okolini da bi kasnije sa socijalnim radnikom/ voditeljem grupe dublje promislili o tim fotografijama. Sudionici pomoću fotografija mogu prepoznati značajke svoje zajednice koje su im važne, ali i situacije koje bi trebalo promijeniti. Tako fotografije mogu prikazivati otpornost i izazove njihove zajednice. Primjerice, tehnika fotoglasa korištena je u okviru projekta participativnog i akcijskog istraživanja sa ženama nakon razornog potresa magnitude devet stupnjeva koji je zahvatio Japan 2011. godine (Yoshihama, 2019.). Mitchell i suradnici (2019.) ističu da je fotoglas moćan alat za angažiranje članova zajednice. Fotografiranjem i osmišljavanjem natpisa za fotografije, predstavljanjem i izlaganjem fotografija široj publici, potiče se kritički dijalog o važnim problemima u zajednici. Fotoglasom se potiče dublje razumijevanje položaja marginaliziranih skupina u društvu koje se ovom tehnikom osnažuju. Također, fotoglasom se želi utjecati i na kreatore politika

koji imaju moć provođenja strukturalnih promjena u zajednici. Fotoglas je posebno koristan u radu socijalnih radnika jer im pomaže razviti vještinu kritičke refleksije i zagovaranja socijalne pravde (Peabody, 2013., prema Mitchell i sur., 2019.).

Uz fotoglas, kao važna tehnika ističe se i *foto-esej* koji ima za cilj generiranje niza vizualnih slika kako bi se pružio cjelovitiji prikaz konteksta proživljenih iskustava (Quinn i sur., 2006., prema Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.). Pomoću fotografija u foto-eseju može se izraziti vlastita osobnost i različite ideje. Primjerice, u istraživanju Capous-Desyllas i Bromfield (2020.) studenti su istakli da niz fotografija koriste kao vizualni putokaz koji im olakšava verbalnu refleksiju povezanu s terenskim iskustvom.

Za razliku od *filmoterapije* koja potiče izražavanje emocija i dublje promišljanje o sebi i određenoj situaciji temeljem gledanja filma (Štalekar, 2014.), *participativni video* uključuje grupu ili zajednicu u oblikovanje i stvaranje vlastitog filma. Stvaranje videozapisa danas je lako dostupno uz pomoć digitalnih alata te predstavlja dobar način okupljanja ljudi kako bi istražili probleme, izrazili zabrinutost ili jednostavno bili kreativni i pričali priče (Lunch i Lunch, 2006.: 10, prema Mitchell i sur., 2019.). Participativni video se sve češće provodi putem mobitela što omogućava spontano bilježenje onoga što sudionici vide vlastitim očima te se tako dobije njihova perspektiva o tome što je u fokusu u njihovoj zajednici (Sandercock i Attili, 2010., prema Mitchell i sur., 2019.). Proces video snimanja, montaže i prikazivanja može biti istovremeno i edukativni i terapijski, a uporaba ove tehnike potiče aktivno sudjelovanje te stoga »ima dugoročne implikacije na participativno građanstvo« (Pascal i Bertram, 2009.: 249, prema Mitchell i sur., 2019.). Djeca i mladi danas imaju sve dostupnije multimedijske alate i širok spektar platformi društvenih mreža koje im pružaju priliku da podijele svoje priče koristeći se vlastitim glasovima putem digitalnog pripovijedanja. *Pripovijedanje priča* (eng. *storytelling*) je postupak gdje sudionici, koristeći različite audio-vizualne alate, kreiraju vlastite kratke autobiografske filmove koji se mogu emitirati na internetu ili televiziji (Burgess, 2006., prema Mitchell i sur., 2019.). Suvremeni digitalni alati stvaraju brojne prilike za kreativno izražavanje djece i mladih. Ova populacija ih rado prihvaća te stoga, ako se adekvatno koriste, nude veliki prostor za samoizražavanje, za prorađivanje različitih tema i razvoj kritičkog mišljenja (D'Amico i sur., 2016., prema Mitchell i sur., 2019.), a mogu postati i snažan alat za stvaranje duboke povezanosti i suosjećanja (Phillips i Bellinger, 2010., prema Nissen, 2017.).

Glazba

Glazba prodire u duboke slojeve i područja osobnosti gdje ponekad nije moguće prodrijeti riječima (Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.) te ima brojne pozitivne učinke na dobrobit osobe (Travis, 2017.). Najpoznatiji oblik korištenja glazbe u so-

cijalnom radu i drugim profesijama koje se bave područjem mentalnog zdravlja je *glazboterapija*. Glazboterapija je od sredine 20. stoljeća prepoznata kao djelotvorna tehnika koja pomoću medija zvuka i drugih elementa glazbe (ritam, melodija, harmonija) pomaže u poboljšanju zdravlja. Terapija glazbom danas ima široku primjenu u radu s djecom i odraslima: u domovima za starije, psihijatrijskim ustanovama, centrima mentalnog zdravlja, centrima socijalne skrbi, centrima za rehabilitaciju, bolnicama, zatvorskim ustanovama i drugim javnim i privatnim ustanovama koje su za dobrobit društva (Pavletić, 2010., prema Sabo i Blašković, 2019.). Primjerice, glazboterapija se primjenjuje kod osoba s demencijom gdje je dokazano da utječe na povećanu smirenost i zadovoljstvo, na smanjenje problema sa spavanjem te na smanjenje agresivnog ponašanja i besciljnog lutanja (Krvavica, 2020.). Istraživanje Martine de Witte i suradnika (2020.) pokazuje da terapija glazbom može u značajnoj mjeri smanjiti fiziološku i psihološku razinu stresa. Pri tome se pozitivni aspekti slušanja glazbe očituju u smanjenom lučenju hormona stresa (kortizol), pojačanom lučenju hormona zadovoljstva (endorfin) i hormona uživanja (dopamin), snižavanju pulsa i krvnog tlaka te slabijem aktiviranju područja mozga u kojem nastaju emocije ljutnje i straha (amigdal). Slušanje glazbe je iskustvo koje ima snažan emocionalno-spoznajni potencijal (Vidulin, Plavšić i Žauhar, 2019.). Glazba može biti inovativan nastavni alat te se može primijeniti na gotovo svako predmetno područje. Na primjer, tema ratnih stradanja može se obraditi pomoću glazbe koja svojom atmosferom sudionike uvodi u teme gubitka, tuge, ali i nade u budućnost (Erzar, 2017., prema Mitchell i sur., 2019.). Jednako tako, kritičko promišljanje i rasprava o glazbi mogu biti korisni u proradi nastavnih jedinica u kojima se studenti upoznaju s konceptom socijalne pravde (Levy i Byrd, 2011.).

Poezija

Pisanje, čitanje i slušanje poezije duboko je proživljeno i emocionalno poticajno iskustvo (Mountz, 2017., prema Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.). Pisanje poezije može djelovati oslobađajuće jer omogućuje suočavanje s nekim životnim situacijama, slikovito izražavanje pomoću metafore te daje priliku za samoodređenje. Osim na stvaratelja, poezija utječe i na čitatelja/ slušatelja. Korisnikova priča doživljava se u slikama i izrazima koji potiču ispitivanje i introspekciju (Furman, 2012.). Pisanjem i čitanjem poezije, korisnik stvara vlastito značenje koje se s vremenom može promijeniti. Tijekom pisanja pjesme treba biti prisutna sloboda izražavanja, u fokusu nije književni značaj teksta, već perspektiva korisnika o vlastitom iskustvu i subjektivnom značenju tog iskustva. Korisnik dobiva moć da kreira i koristi simbole koji su njemu značajni te tako dobiva osjećaj kontrole. Socijalni radnik treba biti otvoren i spreman na učenje kako bi razumio korisnika i njegove individualne potrebe (Furman, 2012.). Poezija omogućuje prisnan pogled na korisnikove emocije,

daje istinsku sliku o tome kako korisnik percipira svijet i svoje probleme, što može pružiti novi uvid u stvarne osjećaje korisnika (Furman, 2012.). Primjerice, struktura poezije može ilustrirati »zaglavljenost« ili potiskivanje osjećaja koje budi prisjećanje na traumatični događaj (Mayor, 2020.).

Fuman (2012.) navodi brojne primjere korištenja terapije poezijom u radu s različitim skupinama korisnika (djeca i adolescenti s problemima u ponašanju, ratni veterani, žene žrtve nasilja, starije osobe, osobe s problemima mentalnog zdravlja). Poezija može imati i važnu ulogu u senzibilizaciji zajednice te u edukaciji studenata socijalnog rada i drugih pomažući profesija jer potiče razvoj empatije i dublje promišljanje. Na primjer, Capous-Desyllas i Bromfield (2020.) navode kako je studentica socijalnog rada na supervizijskoj praksi poezijom obradila vlastitu traumu, gubitak i tugu te potaknula raspravu o načinima suočavanja sa smrću.

Ples i pokret

Ples kao oblik ritmičke akcije ima snažno emocionalno i socijalno djelovanje. Sudjelovanjem u plesnim aktivnostima, ali i samim promatranjem, maštanjem i interpretacijom doživljava plesnih pokreta, moguće je osjetiti terapijski učinak plesa (Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.). Ples je snažno neverbalno komunikacijsko sredstvo koje potiče uspostavljanje socijalnih odnosa te pomaže u boljoj socijalnoj uključenosti, povećanju samopouzdanja i životnog zadovoljstva, što je posebice važno u prevenciji usamljenosti i poticanju aktivnog životnog stila kod starijih osoba (Štambuk i Tomičić, 2020.; Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.). Ples može poslužiti kao učinkovit medij komunikacije između ljudi različitog kulturološkog podrijetla i jezika (Virasamy, 2019.). U različitim formama i oblicima svoju primjenu našao je i u socijalnom radu te postao medijem osnaživanja ranjivih skupina društva, otvarajući kanale komunikacije s okolinom, ali i unutar osobe (Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.). Ples se koristi kao kreativni alat u psihoterapiji u kojem psihološka stanja i nesvjesni misaoni procesi dobivaju svoju tjelesnost, a osobe se pomoću tjelesnog pokreta i vježbanjem uma i tijela, oslobađaju unutarnjih pritisaka i trauma te postižu osjećaj unutarnje kontrole i moći (Osgood i sur., 1990., prema Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.). Jedan od najpoznatijih primjera upotrebe plesa je terapija pokretom i plesom (eng. *Dance Movement Therapy*). Ovaj terapijski pravac koristi ples i pokret kao relacijsko i terapeutsko sredstvo za unaprjeđenje fizičkog, emocionalnog, kognitivnog, socijalnog i kulturnog funkcioniranja osobe (Crooks i Mensinga, 2021). Terapija pokretom i plesom koristi se u različitim okruženjima škole, bolnice, centara na pružanje usluga u lokalnim zajednicama za djecu i obitelji, u skloništima za nasilje u obitelji i obitelji, u ustanovama koje skrbe o osobama s problemima ovisnosti i mentalnog zdravlja, o beskućnicima, starijim osobama, osobama s invaliditetom itd. (Crooks i Mensinga, 2021.). Mnogi terapeuti prakticiraju ovaj pristup, a

među njima je i Gabriele Roth čija metoda »Pet ritmova« se temelji na pet prirodnih obrazaca kretanja i improvizaciji pokreta. Njezina metoda njeguje slobodu pokreta, individualnost osobe te promiče prihvaćanje vlastitog tijela. Vrlo je korisna u radu s različitim skupinama (s osobama s invaliditetom, djecom koja imaju poteškoća u učenju, zatvorenicima, odraslim osobama s problemima mentalnog zdravlja i sl.) (Roth, 2009., prema Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.). Danas postoje mnogobrojni programi koji koriste ples kao alat za poticanje kreativne afirmacije pojedinaca i poželjnih širih društvenih promjena. Ballroom Theater Company (2013., prema Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.) provodi program prevencije vršnjačkog nasilja *Dancing Classrooms* autora Pierre Dulaine koji se naširoko primjenjuje u SAD-u, dok nevladina organizacija u Kolumbiji Con Cuerpos (2013., prema Marasović i Blažeka Kokorić, 2014.) provodi program *Opening spaces for diversity* koji ujedinjuje performanse beskućnika s tjelesnim invaliditetom i profesionalnih plesača. U okviru organizacije *Moving into Dance* u Južnoafričkoj Republici ples i kreativni pokreti koriste se kao oblik podučavanja u procesu obrazovanja mladih i odraslih o različitim temama poput prehrane, zdravlja, ženskih pitanja, problema silovanja i drugih oblika zlostavljanja, sigurnosti na cestama (Virasamy, 2019.). Pokret, dodir, imaginacija i progresivna mišićna relaksacija nalazi primjenu i u sustavu palijativne skrbi gdje osnažuje fiziološke, emocionalne, kognitivne i interpersonalne aspekte osobnosti (Martinec i Miholić, 2017.). Buiskol i suradnici (2009., prema Štambuk i Tomičić, 2020.) ističu da učinkovitost ovakvih programa najviše ovisi o prilagodbi programa specifičnim potrebama i očekivanjima pojedinih grupa korisnika.

Dramsko izražavanje

Različiti oblici dramskog izražavanja baziraju se na prirođenoj čovjekovoj sposobnosti simboličke igre i preuzimanja uloga, a koriste se dramskim izrazom kao oblikom izražavanja u kojem su stvarni ili izmišljeni događaji, bića, predmeti i odnosi predstavljeni pomoću odigranih ili odglumljenih uloga i situacija (Krušić, 2007.a). Mogućnost primjene dramskih metoda u preventivnim, edukacijskim i tretmanskim grupama, naširoko je poznata i prihvaćena od strane brojnih stručnjaka ne samo u području socijalnog rada već i drugih srodnih znanstvenih disciplina (Janković, Blažeka i Rambosek, 2000.; Gruić, 2002.; Boal, 2009.; Blažeka Kokorić, Majdak i Rumenočić, 2011.). Metode rada koje se baziraju na upotrebi dramskog izraza danas nalaze svoje važno mjesto ne samo u okviru socijalnog rada s grupom već i u socijalnom radu s pojedincem i zajednicom. Koriste se kao oblik izražavanja i iskustvenog učenja kroz dramsko iskustvo, ali i kao oblik socijalne akcije usmjerene na poticanje pozitivnih promjena, socijalne inkluzije te unaprjeđenja kvalitete života u zajednicama. Dramske metode omogućuju kreativno istraživanje, prorađivanje osobnih iskustava korisnika, analizu različitih socijalnih problema, preispitivanje i isprobava-

nje alternativnih načina reagiranja i djelovanja (Rutten, van Beveren i Roets, 2018.; Blažeka Kokorić, 2020.). Obuhvaćaju primjenu različitih jednostavnijih i složenijih oblika dramskog izražavanja, kao što su dramske igre, vježbe, improvizacije, procesna drama, forum kazalište i slično. Pri odabiru i implementaciji primjerenih oblika dramskog izražavanja potrebno je voditi računa o specifičnostima korisnika, njihovim potrebama i interesima te ciljevima i svrsi koja se želi postići. Za primjeren izbor presudni su znanje, iskustvo i fleksibilnost voditelja (Blažeka Kokorić, 2020.: 110).

Primjerice, razni praktičari socijalnog rada rado koriste kazalište slika u kojem sudionici stvaraju žive slike na određene pojmove ili teme tako da koriste svoja tijela kao vizualni jezik putem kojeg prenose svoje proživljeno iskustvo (Mitchell i sur., 2019.). Jedna od tehnika u kazalištu slika uključuje pojedinca koji priča priču dok drugi u tišini svojim tijelima vizualno predstavljaju važan trenutak u priči. Oblikovanjem žive slike mogu se prikazati događaji iz prošlosti ili i napraviti skok u budućnost. Mitchell i suradnici (2019.) ističu da kazalište slika doprinosi smanjivanju socijalnih razlika u skupinama s različitim razinama verbalnih ili jezičnih sposobnosti te pojašnjavaju da tehnika živih slika otvara prostor gdje skupina može projicirati razne ideje i interpretacije, pozivajući pojedinca i kolektiv da riješe problem.

Nadalje, važno mjesto u radu s različitim grupama u socijalnom radu korisnika našla je i metoda procesne drame. Procesna drama sastoji se od niza dramskih aktivnosti u kojima sudionici na kreativan način oblikuju i prorađuju određeni dramski sadržaj. Bazira se na preuzimanju uloga i improvizaciji, a snažno je podložna procesu u kojem sudionici neposredno sudjeluju u dogovaranju načina na koji žele upotrijebiti osnovne elemente dramske forme (Gruić, 2002.). U procesnoj drami izmjenjuju se različite dramske tehnike, npr. žive slike, vođena improvizacija, pantomima, verbalizacija unutarnjeg monologa, igranje uloga itd. Procesna drama omogućuje promatranje, zaustavljanje, razvijanje i mijenjanje dramskog svijeta i likova kroz zamišljene dramske situacije (Gruić, 2002.; Miholić, 2019.). U istraživanju Blažeka Kokorić, Majdak i Rumenović (2011.) pokazalo se da ovakva metoda rada ima brojne pozitivne učinke u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela, da potiče pozitivnu afirmaciju i samopoštovanje, omogućuje konstruktivno zadovoljenje potrebe za zabavom i samopotvrđivanjem, doprinosi razvoju komunikacijskih i dr. socijalnih vještina, potiče grupno zajedništvo, osvještavanje i razumijevanje vlastitih i tuđih emocija, samouvide i promjenu ponašanja.

Jedna od najpoznatijih dramskih tehnika koja se primjenjuje s različitim grupama korisnika u socijalnom radu je forum kazalište. Forum kazalište razvilo se šezdesetih godina 20. stoljeća u Brazilu u okviru teatra potlačenih. Bazira se na temama nasilja i opresije, a cilj mu je kroz otvoreni dijalog potaknuti sudionike na kritičko promišljanje i aktivno djelovanje usmjereno na rješavanje problema zloupotrebe moći i postizanje pozitivne društvene promjene (Boal, 2009.). To je oblik interaktivnog, participativnog kazališta u kojem pojedinci stvaraju i izvode predstave u kojima ukazuju na neki aktualni problem, a nakon toga se publika aktivno uključuje u traže-

nje mogućih rješenja (Krušić, 2007.b). Kao što kaže sam osnivač forum kazališta, Augusto Boal (2009.: 21): *»cilj je forum kazališta potaknuti raspravu (kroz djelovanje, a ne samo riječima) kako bi se pokazale alternativne mogućnosti, a ljudi osposobili da postanu 'protagonisti svog života'«*. Sama tehnika forum kazališta sastoji se od pripremnih dramskih aktivnosti, faze oblikovanja forum priče (tzv. model priča) te njezine višekratne izvedbe pred publikom koja aktivno sudjeluje u kreiranju različitih ishoda izvedbe. Izvedba se sastoji obično od nekoliko kratkih scenskih prikaza koji zajedno čine forum priču u kojoj publici treba biti jasno predstavljeno što je problem, koga likovi predstavljaju, tko je tlačitelj, a tko žrtva. Nakon početnog prikazivanja forum priče, izvedba se ponovno ponavlja u potpuno jednakom obliku, a publika dobiva mogućnost zaustaviti izvedbu, ući na scenu i ponuditi neko rješenje prikazanog problema kako bi promijenila ishod (Boal, 2009.). Koristeći forum kazalište u različitim društvenim zajednicama u Europi, Africi i drugim krajevima svijeta, sam Boal se uvjerio u djelotvornost ove metode kao oblika osnaživanja zajednica i ljudi (Krušić, 2007.b; Boal, 2009.). Danas se ova dramska tehnika naširoko primjenjuje u 100-tinjak zemalja uključujući i Hrvatsku. Brojni primjeri primjene ove dramske metode rada u okviru različitih zajednica i grupa korisnika, pokazali su da forum kazalište ima pozitivne učinke u borbi protiv diskriminacije, u prevenciji vršnjačkog nasilja i ovisnosti, u povećavanju socijalne inkluzije ranjivih skupina (djece s teškoćama u razvoju, izbjeglica, beskućnika), u radu na resocijalizaciji žena u kaznionici, osvještavanju problema unutar populacije branitelja itd. (Krušić, 2007.b; Day, 2002.).

U okviru različitih dramskih oblika izražavanja koji se koriste u socijalnom radu važno je spomenuti i psihodramu. Psihodrama predstavlja *»akcijski oblik grupne psihoterapije u sklopu koje se osobni problemi, konflikti, traume, strahovi, želje i potrebe svakog pojedinca istražuju kroz dramski pokret, igranje uloga, govor tijela i uz pomoć rekvizita i drugih članova grupe«* (Scott i Ross, 2006., prema Andrić i Blažeka Kokorić, 2020.:49). Ova vrsta psihoterapijske tehnike omogućuje osobi u ulozi protagonista da uz pomoć članova grupe, korištenjem rekvizita i različitih psihodramskih tehnika (igranje uloga, zamjena uloga, zrcaljenje, odabir dvojnika) prezentira na sceni osobno životno iskustvo (neki svoj problem) te tako proradi svoju životnu situaciju (Andrić i Blažeka Kokorić, 2020.). Psihodrama je primjenjiva u terapijskom i psiho-edukativnom radu s različitim korisnicima (adolescentima, studentima, osobama koje su preživjele traumatska iskustva, ovisnicima, osobama s problemima mentalnog zdravlja itd.), a višestruka korist njezine primjene vidljiva je u smanjenju simptoma duševnih smetnji, povećanju razine opće dobrobiti, razvoju socijalnih vještina, proradi traumatskih iskustva te prepoznavanju osobnih snaga i potencijala (Muller i Ostojić, 2011.; Andrić i Blažeka Kokorić, 2020.).

UKLJUČIVANJE UMJETNIČKOG IZRAŽAVANJA U OBRAZOVANJE I ISTRAŽIVANJA U SOCIJALNOM RADU

Različiti autori i istraživanja pokazuju da korištenje umjetnosti kao alata u obrazovanju socijalnih radnika ima brojne prednosti jer potiče veći angažman studenata, uključuje različite stilove učenja (vizualni, auditivni, kinestetički i tekstualni), omogućava širi uvid i dublje razumijevanje korisnika te potiče širi društveni angažman (Wehbi i sur., 2017.; Mitchell i sur., 2019.; Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.). Umjetničko stvaralaštvo pruža bogate mogućnosti za istraživanje i osvještavanje vlastitih osjećaja, emocionalnih reakcija i postupaka te za osobni rast studenata (Huss i Sela-Amit, 2019.; Burney Nissen, 2019.). Ono omogućava studentima da osvijeste i izraze svoja promišljanja i vlastito viđenje određene situacije te im omogućava da na bogatiji način predstavljaju svoja relacijska iskustva (Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.).

Sinding, Warren i Paton (2014., prema Mitchell i sur., 2019.: 69) opisuju važnost integracije umjetnosti u obrazovanje socijalnih radnika kako bi socijalni radnici bili osposobljeni pomoći korisnicima da lakše izraze (eksternaliziraju) svoje teške misli i osjećaje te da istovremeno kroz umjetnost internaliziraju nova, pozitivna iskustva. Također, kroz primjenu kreativnih metoda u radu socijalni radnici mogu pomoći korisnicima da »dožive drugačiju stvarnost«, da se približe proživljenim iskustvima drugih korisnika, da iskuse kako je »hodati u tuđim cipelama«. Umjetnost im pomaže i u proširivanju perspektive na neki događaj, u osvještavanju i prevladavanju stereotipa i predrasuda.

Capous-Desyllas i Bromfield (2020.) ističu vrijednost uključivanja umjetnosti u superviziju terenske nastave te opisuju mogućnost korištenja foto-eseja, izrade kolaža i upotrebu poezije pri analizi iskustva iz terenske prakse. Navedeni umjetnički alati potakli su samorefleksiju kod studenata, procjenjivanje problema na terenu, prepoznavanje snaga i prepreka korisnika, svijest o važnim socijalnim pitanjima i izgradnju praktičnih vještina, uključujući veće razumijevanje vlastitih kognitivnih i afektivnih procesa koji se javljaju prilikom donošenja odluka na terenu. Razmjena iskustva studenata s prakse putem umjetničkih tehnika omogućila je studentima i zanimljiviju međusobnu interakciju, bogatiju raspravu i kritičku refleksiju. Peters i McClatchey (2017.) ističu da je razvijanje kritičkog mišljenja pomoću umjetnosti izuzetno važno za osiguravanje etičke prakse u radu s ranjivim skupinama te da se različiti oblici umjetničkog izražavanja mogu koristiti u procesu edukacije s ciljem zagovaranja prava potlačenih i ranjivih skupina.

Flynn (2019.) naglašava da umjetnost treba implementirati ne samo u obrazovanje socijalnih radnika već i u istraživanja u socijalnom radu, kao i u oblikovanje socijalnih usluga koje socijalni radnici pružaju. Mayor (2020.) pojašnjava da se umjetnost može koristiti kao istraživačka metoda u svim fazama istraživačkog procesa, pri

čemu se istraživanje koje se temelji na umjetnosti (eng. *art-based research*) definira kao »sustavna uporaba umjetničkog procesa, kao primarni način razumijevanja i ispitivanja iskustva kako od strane istraživača, tako i od ljudi koji se uključuju u studije« (McNiff, 2008.: 29, prema Mayor, 2020.: 2).

Danas postoje dokumentirani brojni primjeri korištenja umjetničkih tehnika u edukaciji studenata socijalnog rada. Primjerice, Peters i McClatchey (2017.) prikazuju načine na koji profesori u programu socijalnog rada na državnom sveučilištu Kennesaw u SAD-u, pomoću umjetničkih oblika izražavanja razvijaju kod studenata kritičko mišljenje te kako involviraju glasove potlačenih i ranjivih u pripremu budućih praktičara za rad u području socijalne skrbi. Mitchell i suradnici (2019.) nude okvir za korištenje umjetnosti u edukaciji u području socijalnog rada s djecom i obiteljima te prikazuje različite načine uključivanja umjetničkog izražavanja u rad s djecom i obiteljima pogođenima ratnim stradanjima. Navode i primjer škola za socijalni rad u Grčkoj kao primjer obrazovnih institucija u kojima su uspješno kreirani moduli nastave zasnovani na umjetnosti, posebice s ciljem poticanja dubljeg razumijevanja studenata i sposobnost etičke procjene različitih aspekata europske izbjegličke krize (Papouli, 2017., prema Mitchell i sur., 2019.).

Na Studijskom centru socijalnog rada pri Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu također se u nastavne procese i superviziju terenske prakse integriraju različite vrste kreativnog i umjetničkog izražavanja. To je posebice vidljivo na pred-diplomskom studiju socijalnog rada u okviru izbornog kolegija Kreativne metode u socijalnom radu gdje studenti uče vrste i principe korištenja kreativnih metoda s različitim skupinama korisnika u edukativnom, terapijskom i supervizijskom okruženju, dok izborni kolegij Dramsko pedagoški postupci u socijalnom radu upoznaje studente s primjenom različitih dramskih metoda i tehnika u socijalnom radu s različitim skupinama korisnika (Blažeka Kokorić, Berc i Janković, 2007.).

Mogućnosti korištenja umjetničkog izražavanja u istraživačkom kontekstu nisu do sada u dovoljnoj mjeri prepoznate niti korištene u domaćim istraživanjima. Zabilježeni su primjeri evaluacijskih istraživanja o učincima primjene dramskih oblika izražavanja i art terapije u radu sa specifičnim grupama korisnika (Blažeka Kokorić, Majdak i Rumenović, 2011.; Miholić, Prstačić i Nikolić, 2013.). S druge strane, nedostaju domaća istraživanja koja se temelje na sustavnoj upotrebi umjetničkog stvaranja kao primarnog načina razumijevanja i istraživanja iskustava sudionika istraživanja (eng. *Arts-based research methodologies and methods, ABM*). U narednom razdoblju svakako bi bilo vrijedno razvijati ovakve inovativne istraživačke pristupe, posebice u području kvalitativnih istraživanja, jer upravo istraživačke metode temeljene na umjetnosti postaju sve popularnije u području medicinskih i društvenih znanosti zbog svog potencijala »izvlačenja dubljih, bogatijih i značajnijih podataka iz perspektive sudionika istraživanja« (Nathan i sur., 2023.: 796).

SPECIFIČNI IZAZOVI KOJI SE JAVLJAJU KOD IMPLEMENTACIJE UMJETNOSTI U SOCIJALNI RAD

Unatoč brojnim dokazima da je umjetnost snažan alat za postizanje osobnih i društvenih promjena, primjena umjetnosti u suvremenoj praksi socijalnog rada u Hrvatskoj, a i šire, još uvijek je prilično marginalizirana. Također, istraživanja o umjetnosti u socijalnom radu nisu u dovoljnoj mjeri zastupljena (Konrad, 2019.), dok u Hrvatskoj gotovo i ne postoje. Razlog za navedeno je moguće dijelom pripisati tome da se umjetnost još uvijek nerijetko percipira kao metoda suprotstavljena znanosti, te se tako zanemaruje da su umjetničke tehnike znanstveno utemeljene metode rada koje promiču dobrobit pojedinca i zajednice.

Također, kod implementacije umjetnosti u profesiju socijalnog rada javlja se problem nedovoljno razrađenog teorijsko-konceptualnog okvira i jasne operacionalizacije pojmova. Naime, u ovom području nedostaje precizna definicija što se točno podrazumijeva pod pojmom umjetnosti pa sam nedostatak univerzalne definicije umjetnosti otežava mjerenje učinka primjene umjetničkih tehnika u praksi socijalnog rada. Problem preciznog definiranja, a onda i mjerenja učinaka umjetnosti, proizlazi iz složenosti i suptilnog karaktera umjetničkih načina izražavanja, iz širokog spektra umjetničkih tehnika i raznolikosti koncepata i konteksta u kojima se umjetnost izvodi i demonstrira unutar različitih skupina korisnika i zajednica (Clift i de Haan, 2012., prema Konrad, 2019.).

Specifičan izazov koji se javlja pri implementaciji umjetnosti u edukaciju i praksu socijalnog rada vezan je i uz pojavu mogućih otpora i odbijanja korištenja umjetničkih tehnika od strane nekih korisnika, studenata i socijalnih radnika. Navedeni otpori mogu biti posljedica kulturoloških stereotipa, isticanja dihotomije »umjetnosti« nasuprot »znanosti« ili osobnih uvjerenja korisnika, studenata ili socijalnih radnika da nisu dovoljno dobri u području umjetničkog izražavanja. Otpor od sudjelovanja u umjetničkom izražavanju može se pojaviti ne samo zbog straha od doživljaja neuspjeha, već i zbog očekivanja da će se umjetničko djelo kasnije koristiti u svrhu procjene i dijagnosticiranja. Zbog toga dio korisnika koji čak i kada pristane sudjelovati, može nastojati svoje umjetničko izražavanje oblikovati prema onome što smatraju društveno prihvatljivim i socijalno poželjnim ponašanjem (Huss i Sela-Amit, 2019.).

Kako bi se prevenirale ovakve situacije, kod implementacije umjetnosti u praksu socijalnog rada važno je da stručnjaci budu educirani ispravno koristiti kreativne i ekspresivne tehnike kako bi one bile istinski osnažujuće za korisnike, a ne sredstvo dodatne opresije (Blažeka Kokorić, 2020.). Stručnjaci su odgovorni za vođenje grupnih procesa i osiguranje okruženja rada koje će za korisnike biti sigurno i podržavajuće te će im olakšati kreativno izražavanje. Važno je da od početka rada korisnici znaju da se od njih ne očekuje da imaju prethodnog iskustva s umjetnošću niti da trebaju biti zabrinuti oko estetskih kriterija ili dijagnostičke procjene na osnovi svog

umjetničkog izražavanja (Miljenović, 2010.: 181). Također, kod upotrebe kreativnih i ekspresivnih metoda od korisnika se ne smije zahtijevati da moraju sudjelovati u određenoj aktivnosti niti im nametati kako bi trebali reagirati na ponuđenu aktivnost (Pregrad, 1996.). Umjesto toga, potrebno je svakome pružiti priliku da osvijesti svoje razloge zašto želi ili ne želi sudjelovati. Nadalje, važno je poštovati da svatko ima pravo na »svoju istinu«, proživljenu kroz vlastito iskustvo. Stoga treba izbjeći vrednovanje tuđih iskustava, objašnjavanje i interpretiranje tuđih osjećaja, mišljenja, doživljaja. U grupi je važno njegovati atmosferu prihvaćanja, bez moraliziranja i »pametovanja«, bez lažnog pomaganja kad je nekome teško (Pregrad, 1996.). Potrebno je koristiti tehnike koje potiču dublje razumijevanje, empatiju i autentično dijeljenje vlastitog iskustva (Blažeka Kokorić, 2020.: 110). Bitno je istaknuti da ovakve metode rada mogu biti efikasne i prihvaćene od samih korisnika samo ako su stručnjaci i sami motivirani za ovakav oblik rada te otvoreni za kreativno, umjetničko izražavanje, ako prepoznaju i cijene »iscjeliteljsku« snagu umjetnosti, njezinu moć oblikovanja ljudskog iskustva i poticanja promjena na individualnoj i široj društvenoj razini (Capous-Desyllas i Bromfield, 2020.).

U spomenutom kontekstu, otvara se i pitanje profesionalnih granica i kompetencija socijalnih radnika u ovom području rada. Naime, da bi socijalni radnici mogli razumjeti na koji način umjetnost može utjecati na psihološku i socijalnu dobrobit korisnika, prije svega trebaju imati osnovno znanje o različitim umjetničkim disciplinama i formama umjetničkog izražavanja. Pri integraciji umjetničkog stvaralaštva u rad s korisnicima, socijalni radnici se trebaju pridržavati etičkih smjernica i profesionalnih standarda, što uključuje osiguranje pristanka od strane korisnika, očuvanje povjerljivosti te poštivanje njihovih prava. U procesu procjene i donošenja odluke je li uključivanje umjetnosti odgovarajući pristup u određenom slučaju, ne bi se trebali rukovoditi osobnim afinitetima za umjetničko izražavanje, već iskazanim potrebama, interesima i ciljevima korisnika te sustavnim praćenjem učinkovitosti primijenjenog pristupa u radu. Također, u svom profesionalnom djelovanju trebaju biti svjesni svoje profesionalne uloge i kompetencija te koristiti umjetničko izražavanje samo kao dodatan alat za postizanje ciljeva u socijalnom radu. U svom radu važno je da budu otvoreni za interdisciplinarnu suradnju s umjetnicima i umjetničkim terapeutima, kako bi mogli osigurati što kvalitetniju uslugu za svoje korisnike te kako bi u interdisciplinarnom dijalogu mogli postići što snažnije efekte u zagovaranju i promicanju socijalne pravde te pozitivnih društvenih promjena kroz umjetničko izražavanje.

ZAKLJUČAK

Umjetnost ima značajno mjesto u profesiji socijalnog rada od samih početaka razvoja profesije, a danas se koristi ne samo kao preventivna, terapijska, već i kao participativna intervencija u okviru različitih metoda socijalnog rada (s pojedincem, grupom i zajednicom). Umjetnost može poslužiti u socijalnom radu kao vrijedna istraživačka tehnika za prikupljanje i analizu podataka te omogućiti bolji uvid u percepciju i iskustva korisnika, bolje razumijevanje šireg društvenog konteksta, a s time i planiranje efikasnijih intervencija.

Socijalni radnici mogu koristiti različite načine umjetničkog izražavanja u svom profesionalnom radu radi ostvarivanja različitih ciljeva: osnaživanja otpornosti pojedinaca i zajednica, zagovaranja prava marginaliziranih skupina u društvu, informiranja i senzibilizacije javnosti za određeni društveni problem i položaj određene ranjive skupine, za promicanje socijalne promjene, društvene kohezije i razvoj zajednice te osnaživanje ljudi za njihovo slobodno i samostalno djelovanje. Umjetnost ima važno mjesto u edukaciji i superviziji studenata socijalnog rada kao koristan alat kojim se može potaknuti bogatija rasprava, povećati kritičko mišljenje i produbiti razumijevanje subjektivnih iskustva korisnika te osobnih emocionalnih procesa i kognitivnih uvida kod studenata.

Neosporno je da između umjetnosti i socijalnog rada postoje brojne točke konvergencije. Korištenje umjetnosti u socijalnom radu povezano je s primjenom različitih teorijskih pristupa, ovisno o potrebama korisnika i ciljevima intervencije. Snažna poveznica između socijalnog rada i umjetnosti može se prepoznati i u brojnim teorijskim pristupima u suvremenom socijalnom radu, prije svega u primjeni teorije osnaživanja, otpornosti, socijalnog konstruktivizma, ali i kroz djelovanje usmjereno na poticanju socijalne inkluzije, kritičkog mišljenja te kreativnog donošenja odluka i rješavanja društvenih problema (Huss i Bos, 2019.).

Dobrobit od integracije umjetnosti u profesiju socijalnog rada prepoznata je u brojnim istraživanjima i praksi utemeljenoj na dokazima. Unatoč tome, uključivanje umjetnosti u praksu socijalnog rada ostalo je do sada ograničeno jer se ovom području nerijetko pristupa sa skepsom i pitanjem mogu li si socijalni radnici danas uopće »priuštiti« uključivanje umjetnosti u dragocjeno i vrlo ograničeno vrijeme koje imaju na raspolaganju s korisnicima, posebice kada se radi o rješavanju gorućih egzistencijalnih problema (Huss i Sela-Amit, 2019.: 1). Suvremeni trendovi pokazuju da u profesiji socijalnog rada doista sve više prevladava birokratsko-racionalni pristup te naglašena potreba za nalaženjem brzih, efikasnih rješenja uz što manja ekonomska ulaganja (Huss i Sela-Amit, 2019.). Socijalni radnici obavljaju višestruke profesionalne uloge i vrlo složene zadaće, najčešće u okolnostima vrlo ograničenih vremenskih i financijskih resursa. U takvom okruženju, primorani su se snalaziti na način kako najbolje mogu i znaju, pri čemu trebaju koristiti sva svoja znanja, vještine i profesionalne alate da pronađu kreativna i efikasna rješenja za različite profesional-

ne situacije s kojima se susreću u svom radu.

U kontekstu navedenog, umjetnost u suvremenom socijalnom radu nikako ne bi trebalo pozicionirati kao »strano, nepotrebno tijelo«, već kao najprodorniji i najuvjerljiviji alat koji socijalnim radnicima stoji na raspolaganju za poučavanje i sagledavanje različitih perspektiva, za pronalaženje inovativnih rješenja, za osnažavanje korisnika i poticanje pozitivnih društvenih promjena. Kako bi umjetničko izražavanje dobilo veći prostor u teoriji i praksi suvremenog socijalnog rada, potrebno je sustavno provoditi daljnja istraživanja i cjeloživotne edukacije socijalnih radnika u ovom području. Predstavljene recentne teorijske i istraživačke spoznaje u ovom radu ukazuju na brojne razine u kojima umjetničko izražavanje može biti integrirano u teoriju i praksu socijalnog rada s ciljem ostvarenja različitih ciljeva u socijalnom radu. Navedeno potvrđuje tezu o velikom potencijalu primjene umjetnosti u profesiji socijalnog rada te otvara prostor za buduća istraživanja koja će doprinijeti produbljivanju razumijevanja te daljnjem razvoju teorije i prakse u ovom području.

LITERATURA

1. Andrić, D. & Blažeka Kokorić, S. (2020). Primjena načela i tehnika psihodrame u socijalnom radu s različitim grupama korisnika, *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1 (8), 47-72.
2. Blažeka Kokorić, S. (2020). Upotreba dramskih tehnika u radu s mladim počiniteljima kaznenih djela. U: Crnjak, S. (ur.), *Uspješna resocijalizacija i reintegracija mladih počinitelja kaznenih djela – Što možemo učiniti?* Osijek: Centar za nestalu i zlostavljano djecu, 99-111.
3. Blažeka Kokorić, S., Berc, G. & Janković, J. (2007). Odgojna drama u edukaciji studenata socijalnog rada. *TmačaART: Časopis za dramu, teatar i odgoj*, (1), 52-58.
4. Blažeka Kokorić, S., Majdak, M. & Rumenočić, T. (2011). Primjena odgojne drame u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 19 (1), 99-110.
5. Boal, A. (2009). *Igre za glumce i ne-glumce*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj.
6. Brown, M. & Korzenik, D. (1993). *Art making and education*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
7. Burney Nissen, L. (2019). Art and social work: History and collaborative possibilities for interdisciplinary synergy. *Research on Social Work Practice*, 29 (6), 698-707, <https://doi.org/10.1177/1049731517733804>

8. Capous-Desyllas, M. & Bromfield, N. F.(2020). Field note-exploring the use of arts-informed journaling in social work field seminars. *Journal of Social Work Education*, 56 (1), 201-209, <https://doi.org/10.1080/10437797.2019.1627259>
9. Crooks, A. & Mensinga, J. (2021). Body, relationship, space: Dance movement therapy as an intervention in embodied social work with parents and their children. *Australian Social Work*, 74 (2), 250-258, <https://doi.org/10.1080/0312407X.2020.1861315>
10. Day, L. (2002). Putting yourself in other people's shoes: The use of Forum theatre to explore refugee and homeless issues in schools. *Journal of Moral Education*, 31 (1), 21-34, <https://doi.org/10.1080/03057240120111418>
11. De Witte, M., Pinho, A. D. S., Stams, G. J., Moonen, X., Bos, A. E., & Van Hoooren, S. (2022). Music therapy for stress reduction: A systematic review and meta-analysis. *Health psychology review*, 16 (1), 134-159. , <https://doi.org/10.1080/17437199.2020.1846580>
12. Flynn, M. (2019). Art and the social work profession: Shall ever the twain meet? *Research on Social Work Practice*, 29 (6) 687-692, <https://doi.org/10.1177/1049731519863109>
13. Furman, R., Enterline, M., Thompson, R. & Shukraft, A. (2012). Poetry matters: A case for poetry in social work practice. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 21 (1), 5-17, <http://doi.org/10.18352/jsi.283>
14. *Global Definition of Social Work* (2014). Preuzeto s: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (9.12.2022.).
15. Gray, M. & Schubert, L. (2019.) Connecting social work and art: Reflections on theory and practice. In: Huss, E. & Bos, E. (eds.). *Art in social work practice: Theory and practice: International perspectives*. London and New York: Routledge, 66-82.
16. Gruić, I. (2002). *Prolaz u zamišljeni svijet: Procesna drama ili drama u nastajanju: priručnik za odgojitelje, učenje, nastavnike i sve one koji se bave dramskim radom s djecom i mladima*. Zagreb: Golden marketing.
17. Huss, E. & Bos, E. (eds.) (2019). *Art in social work practice: Theory and practice: International perspectives*. London and New York: Routledge.
18. Huss, E. & Sela-Amit, M. (2019). Art in social work: Do we really need it? *Research on Social Work Practice*, 29 (6), 721-726. <https://doi.org/10.1177/1049731517745995>
19. Ivanović, N., Barun, I. & Jovanović, N. (2014). Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena. *Socijalna psihijatrija*, 42 (3), 190-198.
20. Janković, J., Blažeka, S. & Rambousek, M. (2000). Dramske tehnike u prevenciji poremećaja u ponašanju i funkcioniranju djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 7 (2), 197-222.

21. Kim, H. C. (2017). A challenge to the social work profession? The Rise of socially engaged art and a call to radical social work. *Social Work*, 62 (4), 305-311. Preuzeto s: <https://www.jstor.org/stable/48558919> (9.12.2022.).
22. Konrad, S. C. (2019). Art in social work: Equivocation, evidence, and ethical quandaries. *Research on Social Work Practice*, 29 (6) 693-697. <https://doi.org/10.1177/1049731517735898>
23. Krušić, V. (2007a). O dramskom odgoju – osnovni pojmovi, U: Radetić-Ivetić, J. (ur.), *Igram se, a učim! Dramski postupci u razrednoj nastavi*, Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj – Pili poslovi d.o.o., 13-15.
24. Krušić, V. (2007b). *Ne raspravljaj, igranj! Priručnik forum-kazališta*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj – Pili poslovi d.o.o
25. Krvavica, N. (2020). *Muzikoterapija i likovna terapija u rehabilitaciji osoba s demencijom*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
26. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021). *Konvergencija*. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32979> (9.10.2021.).
27. Levy, D. L. & Byrd, D. C. (2011). Why can't we be friends? Using music to teach social justice. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 11 (2), 64-75. Preuzeto s: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ932146.pdf> (23.9.2022.).
28. Levy, S. (2019). Recreating the social work imagination - Embedding the arts within Scottish social work. In: Huss, E. & Bos, E. (eds.), *Art in social work practice: Theory and practice: International perspectives*. London and New York: Routledge, 44-57.
29. Marasović, S. & Blažeka Kokorić, S. (2014). Uloga plesa u unaprjeđenju aktivnog životnog stila i kvalitete života starijih osoba. *Revija za socijalnu politiku*, 21 (2), 235-254, <https://doi.org/10.3935/rsp.v21i2.1186>
30. Martinec, R. & Miholić, D. (2017). Pokret, dodir, imaginacija i progresivna mišićna relaksacija u palijativnoj skrbi. *Socijalna psihijatrija*, 45 (2), 87-94.
31. Mayor, C. (2020). Embodied tableaux: A drama method for social work arts-based research. *Qualitative Social Work*, 19 (5-6), 1040-1060, <https://doi.org/10.1177/1473325020923000>
32. Miholić, D. (2019). Primjena dramskih tehnika u stvaralaštvu djece. U: Zaničević Tanay, Lj. & Tanay, E. R. (ur.) *Zbornik radova s Međunarodnog znanstveno-stručnog skupa »Sretna djeca – Poticaji u dječjem stvaralaštvu putem umjetnosti«*, Zagreb: Učilište za likovno obrazovanje, kreativnost i dizajn-Studio Tanay, 126-139.
33. Miholić, D., Prstačić, M. & Nikolić, B. (2013). Art/ekspresivne terapije i sofrologija u analizi mehanizama suočavanja u djeteta s malignim oboljenjem. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49, 73-84.
34. Miljenović, A. (2010). Integriranje spoznaja u socijalnom radu. *Ljetopis socijalnog rada*, 17 (2), 171-194. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/58881> (5.10.2021.).

35. Mitchell, C., Linds, W., Denov, M., D'Amico, M. & Cleary, B. (2019). Beginning at the beginning in social work education: A case for incorporating arts-based approaches to working with war-affected children and their families. *Journal of Family Social Work*, 22: 1, 63-82, <https://doi.org/10.1080/10522158.2019.1546949>
36. Muller, G. & Ostojić, E. (2011). *Vratiti svoju djelatnost i samopoštovanje: Terapija traume metodom psihodrame*. Goražde: Kuća SEKA Goražde/ Udruženje žena SEKA.
37. Nathan, S., Hodgins, M., Wirth, J., Ramirez, J., Walker, J. & Cullen, P. (2023). The Use of arts-based methodologies and methods with young people with complex psychosocial needs: A systematic narrative review. *Health Expectations*, 26, 795-805, <https://doi.org/10.1111/hex.13705>
38. Nissen, L. B. (2019). Art and social work: History and collaborative possibilities for interdisciplinary synergy. *Research on Social Work Practice*, 29 (6), 698-707, <https://doi.org/10.1177/1049731517733804>
39. Peters, A. A. & McClatchey, I. S. (2017). Arts across the disciplines: Using the voices of the oppressed and vulnerable to inspire analytical thinking in the human services curricula. *A Journal of Scholarly Teaching*, 12 (15), 79-93.
40. Pregrad, J. (1996.) Ekspresivne i kreativne tehnike. U: Pregrad, J. (ur.), *Stres, trauma, oporavak*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 111-125.
41. Rutten, K., van Beveren, L. & Roets, G. (2018). The new forest: The relationship between social work and socially engaged art practice revisited. *British Journal of Social Work*, 48 (1), 1700–1717, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcx118>
42. Sabo, A. & Blašković, J. (2019). *Važnost glazbe kod djece s posebnim potrebama*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
43. Štalekar, V. (2014). O umjetnosti i psihoterapiji. *Socijalna psihijatrija*, 42 (3), 180-189.
44. Štambuk, A. & Tomičić, V. (2020). Iskustva starijih osoba s plesom kao oblikom fizičke aktivnosti. *Croatian Journal of Education*, 22 (4), 1255-1281, <https://doi.org/10.15516/cje.v22i4.3805>
45. Travis, R. (2017). All awareness and no action: Can social work leverage creative arts' potential? *Research on Social Work Practice*, 29 (2), 1-13, <https://doi.org/10.1177/1049731517735178>
46. Vidučić, M. & Rusac, S. (2018). Uloga kreativnih metoda u radu s oboljelima od Alzheimerove demencije. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 54 (2), 85-96, <https://doi.org/10.31299/hrri.54.2.8>
47. Vidulin, S., Plavšić, M. & Žauhar, V. (2019). Usporedba spoznajnog i emocionalnog aspekta slušanja glazbe u glazbeno-pedagoškom kontekstu osnovne škole. *Metodički ogledi*, 26 (2), 9-32, <https://doi.org/10.21464/mo.26.2.4>

48. Virasamy, N. (2019). Moving into dance in South Africa. In: Huss, E. & Bos, E. (eds.), *Art in social work practice: Theory and practice: International perspectives*. London and New York: Routledge, 231-245.
49. Wehbi, S., Cowell, A., Perreault-Laird, J., El-Lahib, Y. & Straka, S. (2017). Intersecting interests: Qualitative research synthesis on art in the social work classroom. *The Canadian Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 8 (3), 1-16, <https://doi.org/10.5206/cjsotl-rcacea.2017.3.6>
50. Yoshihama, M. (2019). Photovoice project - Participatory research and action with women in post-disaster Japan. In: Huss, E. & Bos, E. (eds.), *Art in social work practice: Theory and practice: International perspectives*. London and New York: Routledge, 57-67.
51. Žganec, N. (1995). Mogućnosti socijalnog rada u organiziranju zajednice. *Ljetopis socijalnog rada*, 2 (1), 137-147.

Slavica Blažeka Kokorić
Ana Stojanović

APPLICATION OF ARTISTIC CREATION IN THE SOCIAL WORK PROFESSION

ABSTRACT

Social work and art permeate in numerous elements. the aim of this paper is to describe how the application of artistic creation in the social work profession can contribute to the realization of different goals in social work. Additionally, the purpose of the paper is to show the ability of practical application of various artistic techniques in practice, research, education and supervision in social work. The introductory part presents the historical development and application of art in social work practice from the second part of the 19th century to date. The paper presents various forms of artistic expression that can be used in social work (graphic expression, photography and video, music, poetry, dance and movement, drama expression). The results of research and current knowledge about numerous positive effects of the inclusion of individuals and communities in artistic expression are mentioned. It is pointed out that artistic expression opens up a space for work on a change because it encourages the liberation of the unconscious and offers a reflection of alternative possibilities for problem-solving. In social work, artistic creation is a useful tool for the empowerment of individuals, groups and communities in the process of overcoming crises. It helps in the affirmation of the social position of the deprived groups of users. It is applied in the area of advocating human rights, social justice, social responsibility and respect for diversity. Artistic creation can offer social workers better insight into subjective perception and different experiences of users, but it can also serve as a form of personal reflection on exxperience from practice. the paper also describes some specific challenges that occur in the integration of art and the education of social workers. In conclusion, the importance of conducting further research and advancement of knowledge and skills of social workers in this area is emphasised.

Key words: social work; artistic creation; welfare of individuals; groups and community

Međunarodna licenca / International License:
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0.